

Yazar: Fatih Şimşek

*Marmara Üniversitesi Türk Sanatı Yüksek Lisans Mezunu

Giriş

Türkiye Cumhuriyeti'nin 1923'te kurulmasının ardından Mustafa Kemal'in direktifleri doğrultusunda girilen modernleşme reformist girişimler, tüm alanlarda olduğu gibi güzel sanatlara ve dolayısıyla mimariye de sirayet etmiştir. İnsanın çevresini biçimlendirme çabasının bir ürünü olan bu abidevi sanat dalının, Cumhuriyet'in ilk 15 yılında geçirdiği değişim, Türk modernleşmesinin de bir özeti niteliğindedir.

Milli Mimari ve Türkiye Cumhuriyeti

20. yüzyılın başlarında, iki Balkan savaşı ve bir dünya savaşı yaşayan, ardından bağımsızlığın kurtarılması adına Kurtuluş Savaşı veren Türkiye, bu büyük savaşların yorgunluğu ile yeni bir yapılanmaya girmiştir. Mustafa Kemal'in önderliğinde Cumhuriyet'in ilanı ile girilen bu yeni yapılanma süreci, Batı düşüncesini temel alan bir eğilim göstermiştir. Osmanlı Devleti'nde yalnızca kurumlar üzerinde denenilen Batılılaşma çabaları, Cumhuriyet Türkiye'sinde görsel açıdan da topluma inmiş bir modernleşmeyi temel almıştır. Bu görsel değişim açısından halk nezdinde kıyafet ve şapka kanunları özellikle öne çıkarken, devlet nezdinde mimari, bu görsel modernlik kültürünün yapı taşlarından biri olarak kullanılmıştır. Bu nedenle Cumhuriyet mimarlarının eğitim ve pratiklerinde etkisi hissedilen "Osmanlı Neoklasizmi" terkedilerek Avrupa'daki "Modern Hareketler" benimsenmiştir.[1] Ancak bu hareketin benimsenmesi belli bir sürecin sonunda olmuştur.

Osmanlı Devleti'nde mimarlık tarihi ele alındığında, Batılılaşma çabalarının hâkim olmaya başladığı dönem itibarıyla mimaride de üslup değişiminin başladığı görülmektedir. Öyle ki 19. yüzyıl yapıları Klasik Osmanlı mimarisinden biçim ve süsleme açısından oldukça farklı bir noktaya evrilmiştir. Ancak bu dönemde yine Avrupa'da ortaya çıkan milliyetçilik akımının Osmanlı toplumunda da hissedilmesi, Türkçülük düşüncesinin öne çıkmasına neden olmuştur. Özellikle II. Meşrutiyet'in ilanının ardından (1908) İttihat ve Terakki Fırkası'nın siyasal, toplumsal, ekonomik ve kültürel alanda içine girmiş olduğu değişimlerden biri de mimari alanda olmuş ve Milli Mimarlık Üslubu (Neoklasik Üslup – Birinci Ulusal Mimarlık Akımı) ortaya çıkmıştır.[2]

Neoklasik Mimarinin Tipik Örneklerinden
Hubyar Mescidi, 1909, Vedat Tek[3]

Dış görünüş ve bezemede Selçuklu ve Osmanlı mirasını temel alan bu üslup, özellikle kemer tasarımlarında Selçuklu ve Osmanlı dönemi kemerlerinin kullanımını öne çıkarmıştır. Maliyetler de göz önünde bulundurularak genellikle giriş cephelerinde tasarımın yoğunlaşması sağlanırken diğer kısımların inşasında daha sade tasarımların tercih edildiği görülmüştür. Anıtsal görünme kaygısı nedeniyle giriş cephelerinde mermer sütunlar, çini panolar ile madeni bezemeler ve vurgulanması istenen bölümlerde de yalancı kubbeler kullanılmıştır. Bu tasarımlarda özellikle Klasik Osmanlı mimari geleneğinin temel alındığı görülmektedir.[4] Bu üslubun temsilcileri Mimar Kemaleddin ve Mimar Vedat (Tek) Bey olarak gösterilebilir.

Ankara Palas (1924-1928/Mimar Vedat Tek – Mimar Kemaleddin)[5]

Cumhuriyet'in kuruluş aşamasında bu mimari üslubun devam ettirilmesinin asıl sebebi milliyetçi bir temelde kurulan devletin milli birlik ve beraberliğinin sağlanmasına duyulan ihtiyaç olabilir. Ancak esas sorun yeni bir mimari üslubun üretimini ve eğitimini yapacak mimarların olmayışıdır. Bu mimari değişim eksikliği, dönemin mimarları tarafından da dile getirilmiştir. Bu mimarlardan biri olan Aptullah Ziya (Kozanoğlu) 1932 tarihli bir yazısında İtalyanların faşist bir devrim yaptıklarını ve bu devrime bağlı olarak faşist bir mimari yarattıklarını ifade ederken, Türk inkılabının, İtalyan hareketinden daha üstün olmasına rağmen bir eksiği olduğunu, Türk inkılabının eserlendirilmediğini belirtmiştir. Yine dönemin mimarlarından Behçet Sabri ve Bedrettin Hamdi, “kubbelerin, çiçekli süslemelerin ve çini tezyinatın” reddedilmesi ile Batılılaşmanın pekiştirileceğini ifade etmişlerdir.[6]

Özellikle genç mimarların dile getirdiği bu söylemler, Batılı tarzda yeni bir mimari üsluba geçmenin vaktinin geldiğini gösteren önemli etkenlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna ek olarak yönetimde de Batılı üslupta yeni bir mimariye geçişin isteği doğmuştur. Bu durumu Sedat Hakkı Eldem; “Vedad Bey'in gözden düşüğünü, Mongeri'nin bir projesinin geleneksel üslubu nedeniyle uygun bulunmadığını” ifade ederken değişimin 1926 yılında başladığını, 1930'da ise doruk noktasına ulaştığını belirtmektedir.[7] Bu tarihten sonra özellikle yabancı mimarların öncülük ettiği projeler ile Türk şehirleri Avrupaî tarzda mimari ile tanışmış ve bambaşka bir çehreye bürünmüştür. En başından beri Batı'nın maddi kültürünü ve teknolojisini alarak çağdaş medeniyetler seviyesine erişmeyi amaçlayan Cumhuriyet ideolojisi, yabancı uzmanları yurda davet etmiş ve görevlendirmiştir. Mimarlık alanında görevlendirilmiş yabancı mimarlar, Ankara'da çeşitli inşaa faaliyetlerini sürdürürken yükseköğretim kurumlarında da eğitim vermişlerdir. Bu uzmanların da direktifleri doğrultusunda yeni yasal düzenlemelerin yapılması sağlanarak çağdaş bir mimarlık eğitiminin olanakları sağlanmıştır.[8]

Bu yasal düzenlemelerin temelini devletin de resmi ideolojisi olarak yerleşmiş bulunan Kemalizm'in etkisi ile meydana getirildiği görülmüştür. Kemalizm ideolojisi, “Çağdaş Türk Devleti'ni” oluşturmayı ve Atatürk'ün onuncu yıl nutkunda ifade ettiği gibi “*yüksek medeniyet ufkunda yeni bir güneş gibi doğması*” için çabalamayı amaçlamıştır.[9] Bu amacın hâsıl olup olmadığı sorusu bu yazının doğrudan konusu değildir. Yazımızda dikkat edilecek husus, bu modernleşme çabasının mimarideki etkisini ve Türk mimarisine kattığı değişimi görmektir.

Türkiye Cumhuriyeti kuruluşundan itibaren amaçladığı aydınlanma geleneği içinde köktenci bir “çağdaşlaşma” ya da “modernite” projesini uygulamaya çalışmıştır. Bu şekilde bir modernite projesi, başarılı bir kentsel gelişmenin gerçekleştirilmesine bağlıdır.[10] Ülke düzeyinde izlenen mekânsal gelişim stratejisinin üç önemli ögesinin olduğu söylenebilir. Bunlar; merkezi bir başkent (Ankara) ilan edilmesi, bu başkent merkezli bir demiryolu şebekesinin oluşturulması ve 1929 sonrası inşa edilen fabrikaların demiryolu güzergâhındaki küçük Anadolu kentlerinde inşa edilmesine önem verilmesidir.[11]

Kent planlaması da çağdaş bir kentin zorunluluk arz eden projelerindedir. Planlama, Türkiye'ye öncelikle 1836-37 yıllarında Von Moltke tarafından İstanbul'da başlatılan uygulamalarla girmiştir. Kent planlanmasının uygulaması 1850'li yıllardan sonra İstanbul dışındaki kentlere de yayılmaya başlamıştır.[12] Cumhuriyet'in kuruluşu ile başkent Ankara Batılı yaşam tarzının, yeni planlama anlayışının ve modern mimari yaklaşımının ülkeye yerleştirilmesine ön ayak olmuştur. 1928 yılında Ankara şehrinin planlanması çalışmalarına yönelik olarak kurulan Ankara

Şehri İmar Müdürlüğü ise hem Ankara'nın hem de diğer kentlerin imar planlarının değerlendirilmesi ve onaylanması ile yetkilendirilmiştir.[13]

Bu düzenlemelerle ortaya çıkan yeni mimarlık ve şehircilik anlayışında iki yabancı mimar özellikle dikkat çekmiştir. Avusturyalı Clemens Holzmeister ile Alman Paul Bonatz. Pek çok kamu binasında bu iki mimarın etkisi görülmüş olup, bu durum daha sonra çeşitli tartışmalara da neden olmuş, kamu yapılarının büyük bölümünün tasarım ve uygulamasının yabancı mimarlara verilmesi, tepki ile karşılanmış ve Türk mimarlara da olanak ve destek verilmesinin gerekliliği çeşitli yayımlarla ifade edilmiştir.[14]

İçişleri Bakanlığı Binası (1932-1934), Clemens Holzmeister[15]

Bu yabancı mimarların Türk mimarisine en önemli katkısı, o dönem Avrupa'da var olan mimari düşüncüyü doğrudan Türkiye'de geliştirmiş olmalarıdır, denilebilir. Buna ek olarak, yalnızca inşa alanında değil kuramsal açıdan da mimari gelişimi desteklemiş olmaları da önemli bir katkı olarak gösterilebilir. Ayrıca bu mimarlar devlet destekli olarak pek çok projede yer almaları nedeniyle bir bakıma rekabeti artırarak Türk mimarlarının kendilerini bu yönde geliştirmelerini de sağlamışlardır.[16]

Ancak Almanya ve Orta Avrupalı bu mimarların Türkiye'ye ciddi, ağır ve resmi görünümlü bir modernizm getirdiği de belirtilmektedir. Bu mimari, Avrupa'daki "uluslararası üslup" ya da "Modern Hareket'ten" farklıdır. Avrupa'da ortaya çıkan ve "Bauhaus" mimarisi olarak tanımlanan bu mimari, eklettik mimari düşüncesine karşı ekonomik, rasyonel ve fonksiyona uygunluğu temel alan tasarımları savunuyorken çelik ya da betonarme çerçevelerle birlikte geniş cam alanlar kullanan çok daha hafif bir estetiği içermektedir. Ankara'nın modernizminin "yeniliği" ise "Modern Hareket'in" estetik düşüncesi ile görünür herhangi bir bağ kurmuş olmasından değil, sadece gelenekselden daha farklı olmasından gelmiştir.[17]

Almanya Dessau’da Bauhaus Mimari Ekolü ile İnşa Edilmiş Bir Yapı[18]

Sedad Hakkı Eldem’in “Ankara-Viyana Kübik Mimarisi” olarak tanımladığı bu mimari, plan ve cephe tasarımında, süslemenin olmadığı düz ve dekorsuz hatlar ile ön plana çıkmış, Türk sivil mimarisinin en önemli mimari çözümlerinden biri olan saçak da ortadan kalkmıştır. Alman mimari kültürü ile yetişmiş mimarlar, projelerinde de Alman etkisini devam ettirirken bu yeni tasarım biçiminin halk nezdinde yadırgandığı da ifade edilmiştir.[19] Buna ek olarak Birinci Ulusal Mimarlık döneminde üretilen yapılarda karşılaşılan mimari bütünlüğün bu Kübist mimari döneminde ortadan kalktığı da görülmektedir. Bunun nedeni ise mimarların üretimlerinde sadece geleneksel dışına yönlendirilmeleri, bunun dışında herhangi bir öneriye tabi tutulmamalarıdır. Her ne kadar biçimsel farklılıklar hissedilse de projelerde amacın işlevsellik ve akılcı bir tutumun ön planda olduğu hissedilmektedir.[20]

1938 yılında Atatürk’ün vefat etmesi, bundan 2 yıl sonra II. Dünya Savaşı’nın başlaması içinde bulunan bu Kübist mimari anlayışına karşı eleştirilerin giderek artmasına neden olmuş ve nihayetinde özellikle Sedad Hakkı Eldem’in önderliğinde II. Ulusal Mimarlık dönemi başlamıştır.[21]

Sonuç

Kurtuluş Savaşı’nın ardından kimi alanlarda yaşanan devrimler büyük oranda koşulların elverişsizliği nedeni ile mimari alanda uygulanamamış olsa da sürecin devamında mimari de bu Batılılaşma çabasından ciddi oranda etkilenmiştir. Bu değişim Batılılaşma çabasının ürünü olduğu kadar Batılı mimarların etkisiyle varlığını devam ettirmiş olmasına rağmen yine de Avrupa’da ortaya çıkan modern mimarinin gerisinde kalmıştır. Buna ek olarak halkın yeni mimariye uyum sağlayamaması ve yerli mimarların da ikinci plana itilmesi, bu geçiş

denemesinin sonunu getirmiş ve yerli mimarların önderliğinde Türk mimari kültürü öğelerinin modern bir yorumunu ortaya koyan II. Ulusal Mimarlık dönemi ortaya çıkmıştır.

Dipnot

- [1] Sibel Bozdoğan; *Modernizm ve Ulusun İnşası Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde Mimari Kültür*, Metis Yayınları, İstanbul, 2012, s. 74
- [2] Metin Sözen, *Cumhuriyet Dönemi Türk Mimarisi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1996, s. 15
- [3] Sema Doğan; “Hubyar Mescidi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.18, TDV Yayınları, İstanbul, 1998, s. 272.
- [4] Metin Sözen; a.g.e., s. 17.
- [5] <http://ankabar.com/wp-content/uploads/ankara-palası.jpg> E.T. 28.01.2020, 17:20.
- [6] Behçet Sabri ve Bedrettin Hamdi; “Mimarlıkta İnkılâp”, *Mimar*, C. 1933, S. 8, 1933, s.245-247; Sibel Bozdoğan; s. 74-75.
- [7] Sedat Hakkı Eldem; “Elli Yıllık Cumhuriyet Mimarlığı”, *Mimarlık*, 1973, S. 121-122, Ankara, s. 5-11.
- [8] Metin Sözen, a.g.e., s. 40-41-42.
- [9] Aylin Fidan; “*Cumhuriyet Sonrası Türk Mimarlığı ve Yabancı Mimarların Etkileri*”, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2002, s. 30-31.
- [10] İlhan Tekeli; “Türkiye’de Cumhuriyet Döneminde Kentsel Gelişme ve Kent Planlaması”, *75. Yılda Değişen Kent ve Mimarlık*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, s. 1.
- [11] İlhan Tekeli; a.g.m., s. 5.
- [12] İlhan Tekeli; a.g.m. s. 3
- [13] Bülent Duru; “Mustafa Kemal Döneminde Ankara’nın İmarı”, *Cumhuriyet’in Ütopyası*, Ankara Üniversitesi Yayınevi, Ankara, 2012, s.173, 176.
- [14] Metin Sözen, a.g.e., s. 43-44.
- [15] <https://www.arkitera.com/haber/gecmisin-modern-mimarisi-ankara-1/> E.T. 29.01.20, 17:00.
- [16] Aylin Fidan, a.g.t., s. 138-140.
- [17] Sibel Bozdoğan, a.g.e., s.89-90, Üstün Alsaç, “Türk Mimarlık Düşüncesinin Cumhuriyet Devrindeki Evrimi”, *Mimarlık*, Sayı: 11-12, 1973, s. 14.
- [18] <https://en.wikipedia.org/wiki/Bauhaus> E.T. 29.01.20, 17:05.
- [19] Sedat Hakkı Eldem; a.g.m., s. 6.
- [20] Metin Sözen; a.g.e., s. 53-54.
- [21] Metin Sözen; a.g.e., s. 63-65.

Kaynakça

- ALSAÇ, Üstün; “Türk Mimarlık Düşüncesinin Cumhuriyet Devrindeki Evrimi”, *Mimarlık*, Sayı: 11-12, 1973.
- BOZDOĞAN, Sibel; *Modernizm ve Ulusun İnşası Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde Mimari Kültür*, Metis Yayınları, İstanbul, 2012.
- DOĞAN, Sema; “Hubyar Mescidi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.18, TDV Yayınları, İstanbul, 1998.

DURU, Bülent; “Mustafa Kemal Döneminde Ankara’nın İmarı”, **Cumhuriyet’in Ütopyası**, Ankara Üniversitesi Yayınevi, Ankara, 2012.

ELDEM, Sedat Hakkı; “Elli Yıllık Cumhuriyet Mimarlığı”, *Mimarlık*, 1973, S. 121-122, Ankara.

FİDAN, Aylin; “*Cumhuriyet Sonrası Türk Mimarlığı ve Yabancı Mimarların Etkileri*”, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2002.

SABRİ, Behçet ve HAMDİ, Bedrettin; “Mimarlıkta İnkılâp”, *Mimar*, C. 1933, S. 8, 1933, s.245-247; Sibel Bozdoğan.

SÖZEN, Metin; *Cumhuriyet Dönemi Türk Mimarisi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1996.

TEKELİ, İlhan; “Türkiye’de Cumhuriyet Döneminde Kentsel Gelişme ve Kent Planlaması”, 75. *Yılda Değişen Kent ve Mimarlık*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998.

<https://www.arkitera.com/haber/gecmisin-modern-mimarisi-ankara-1/> E.T. 29.01.20, 17:00.

<http://ankabar.com/wp-content/uploads/ankara-palası.jpg> E.T. 28.01.2020, 17:20.

<https://en.wikipedia.org/wiki/Bauhaus> E.T. 29.01.20, 17:05.